

*Əsmətəxanım MƏMMƏDOVA**
(Azərbaycan)

Bakı Dövlət Universiteti

**Fars yazısındaki
“ələf-e məğsure”
(tətbiqi dilçilik müstəvisində)**

Xülasə

Fars dilində işlənən ərəb qrafikasının xüsusiyyətləri, mürəkkəbliyi və çətinliklərini nəzərə alan mütəfəkkir alimlər, bəzən tədrislə məşğul olan müəllimlər, sadəcə, bu dilin təəssübkeşləri ərəb qrafikasını dəyişmədən yazıdakı çətinlikləri aradan qaldırmaq, islah etmək üçün çox çalışmışlar. Məlumdur ki, xətt dilin yazıda əks olunan simasıdır və dil “qrammatika” adlandırılan bir sıra qayda-qanunlara tabe olduğu kimi, yazı da bizim “orfoqrafiya” adlandırdığımız müəyyən qayda və qanunlar məcmusuna tabe olmalıdır.

Uzun illərin araşdırması, tədqiqi, saysız-hesabsız təkliflər, tövsiyələr, müzakirələrdən sonra, nəhayət, 1381 (2003)-cü ildə İran İslam Respublikasının Dil və Ədəbiyyat Akademiyası fars dili yazısının simasının qorunması; yazının müstəqilliyinin qorunması; yazı ilə tələffüzün uzlaşması; yazı və oxunun sadələşdirilməsi kimi dilin yazı sistemi دستور خط فارسی “Fars dilinin orfoqrafiyası” adlı kitabı nəşr etdi. Burada fars dilinin yazı sistemi, xətti ilə əlaqədar çox mühüm amillər vardır: - fars dili yazısının simasının qorunması; yazının müstəqilliyinin qorunması; yazı ilə tələffüzün uzlaşması; yazı və oxunun sadələşdirilməsi və s.

Biz bu tədqiqatımızda fars yazısına uyğun olmayan, başqa sözlə, fars dili orfoqrafiyasının yuxarıda verilmiş mühüm amillərinə, başlıca xüsusiyyətlərinə cavab verməyən “ələf-e məğsurə” (yazıda «ی» hərfi ilə realizə olunan qısa əlif) - dən bəhs edəcəyik. Həm klassik, həm də müasir fars dilində ərəb dilindən alınmış bir çox söz

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti,
kamillik@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-8178-7287>

və tərkiblər bu “qısaldılmış əlif”lə yazılır. Əslində elə buradaca da yazı ilə tələffüz arasında uzlaşma, uyğunluq pozulur.

Açar sözlər: Orfoqrafiya, ərəb əlifbası, tələffüz, sait, fonem, “ələf-e məğsure”, leksem, tətbiqi dilçilik.

Giriş

Ali şüurla şərtləndirilən dünyanın əşrəfi – insanın bütün həyatı dillə bağlıdır. İnsan məhəbbət, sevgi yüklü ən ülvi, incə hissələrini, duyğularını da, nifrətlə çulğalanmış qəzəbini, kinini, hiss-həyəcanını da, məhz dillə ifadə edir. Onun vasitəsi ilə danışır, ünsiyyət qurur, sual verir, fikir yürüdür, informasiya paylaşır, ən mürəkkəb prosesləri, situasiyaları belə onunla təqdim edir. Dil – kiçik anlamda bir insanın, bir fərdin ən mükəmməl özünüifadə vasitəsi, böyük anlamda bir millətin, bir xalqın kodlaşmış yaddaşdır. Dildən bəhs edilərkən, çox zaman bu iki anlayışın fərqi nəvərilmədən, assosiativ olaraq xətt və yazı yada düşür. Lakin bunu bilmək vacibdir ki, dil əsas, xətt isə sonradan yaranandır. Çünki “elə bir insan cəmiyyəti düşünmək mümkün deyil ki, onun dili olmamış olsun. Ən uzaq Afrika cəngəlliklərindən tutmuş əlçatmaz adaların sakinlərinin də dili vardır. Lakin heç də bu dillərin hamısının xətti, yazısı yoxdur.¹ Dil ilə müqayisədə xətti, yazısı olan xalqlar kəmiyyət etibarilə kifayət qədər azdır. (Məlumat üçün qeyd edək ki, müasir dövrdə dünya xalqlarının dilləri 7000-ə yaxın; bu dillərin yazılı şəkli isə 350-dən bir qədər artıqdır.)²

Tətbiqi dilçiliyin ən qədim və bir o qədər də hər zaman aktual məsələlərindən biri dilə köməkçi, səsli dilin norma ilə qavrayışını təmin edən işarələr qrupu – yazını yaratmaq və onu təkmilləşdirməkdir. Sadəlik, vahidlik və sabitlik isə bu prosesdə riayət olunacaq başlıca prinsiplərdəndir. Təbii ki, qədim dövrlərin çox zaman sadə və bəsit, bəzi hallarda isə olduqca mürəkkəb və qarışıq formalara malik yazıları, əlifbaları yuxarıda sadaladığımız bu standartlara cavab verməmişdir. Lakin onlar belə, özü-özlüyündə keçmişlə bu gün arasında körpü, tarixin dərin qatlarının əvəzsiz informasiya daşıyıcıları kimi misilsiz əhəmiyyətə malikdir. ”Elmlərin necə inkişaf

¹ محمد رضا باطنی، زبان و تفکر، (مجموعه ی مقالات زبان شناسی)، نشریه ی آبانگاه، چاپ ششم، تهران: 1373، 72.

² <https://az.m.wikipedia.org/wiki/Əlifba> (21.02.2020)

etdiyini, xüsusilə ədəbiyyatın, o cümlədən şifahi xalq ədəbiyyatının hansı tarixi, ümummental fikir magistralından keçib gəldiyini, fərdlərarası kommunikasiyanın yazıyaqədərki dövrdə də kifayət qədər dərin olduğunu bilə-bilə, müasir dünyanın insanı keçmiş – yazısız, qeyri-verbal rabitə çağını təsəvvür etməkdə çətinlik çəkir. Səbəb isə olduqca sadədir: insan yazı, cizgi olmadan “yaddaqalan” bir şey edə biləcəyinə inanmır. Ağızdan-ağıza gəzən, “əbədizbər” şeirlər, dastanlar, rəvayətlər belə, unudulmasın deyə, ilk imkanda yazıya alınır¹. Bu səbəbdəndir ki, yazının mahiyyət etibarilə daşdığı titanik miqyaslı tutumu, elə qan yaddaşımızın, hafizəmizin obrazlı, sözlü-məntiqi, hərəki və emosional kimi bütün sferalarını ehtiva edəcək ölçüdədir.

Dil, əlifba, qrafika, orfoqrafiya məsələləri

İşarələr sistemi olan yazı minillər ərzində ən primitiv şəkil və növlərdən ibarət olmaqla illər uzununu dəyişilib, cilalanaraq, bizim bu gün anladığımız hərflərin məcmusu - əlifba, qrafik nümunələr toplusu kimi formalaşmışdır. Əlifba həm də tələffüz səslərini, (phon- səs)² fonoqrafik yazını əks etdirən hərflər toplusudur. Dil üçün orfoqrafiyanın əhəmiyyəti də danılmazdır. Dilçilik ensiklopediyasında bu dilçilik termininə aşağıdakı tərif verilmişdir: “Orfoqrafiya – dildə yazı üçün müəyyən edilmiş qaydalar sistemi. Orfoqrafiya dilin sözlərini və morfemlərini düzgün yazmaqdan ötrü istifadə olunan qaydalar məcmusudur.”³

Hər bir dildə orfoqrafiya yazı və əlifba ilə əlaqədardır. Yazının indiki səviyyəyə gəlib çatmasında əlifba, qrafika və orfoqrafiya əsas rol oynamışdır. Bu üçlük yazının formalaşmasını, təşəkkülünü və inkişafını təmin edən başlıca faktorlardır. Belə ki, orfoqrafiya əlifba və qrafikanın yaratdığı imkanlara əsaslandığı kimi, əlifba da fonemləri (səsləri) ifadə etmək üçün material verir, qrafika isə öz növbəsində bu materiallardan istifadənin imkanlarını təmin edir. “Bildiyimiz kimi orfoqrafiya yazılı dillə bağlı bir proses, hadisədir. Yazı - dilin yazılı işarələr şəklində tətbiqidirsə, orfo-

¹ Kərimli, T. (2018). *Xətlərin izi ilə: Azərbaycanın görkəmli şəxslərin inavtoqraf və epistoliar irsiniin axtarışında*. Əlyazmalar yanmır jurnalı (elmi məqalələr toplusu). 1(6), Bakı. (s. 5).

² Kristal, D. (2003). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. (5th Edition). Blackwell Publishing.

³ Kərimli, T. (2018). *Xətlərin izi ilə: Azərbaycanın görkəmli şəxslərin inavtoqraf və epistoliar irsiniin axtarışında*. Əlyazmalar yanmır jurnalı (elmi məqalələr toplusu). 1(6), Bakı. (s. 5).

qrafiya onu sistemləşdirən, qaydaya salan vacib bir bölməsidir. Dilin inkişafı boyunca onda baş verən bir sıra obyektiv proseslər, dəyişikliklər müəyyən mənada orfoqrafiyada əks olunur.”¹

İnsanlar arasında vacib ünsiyyət vasitəsi olan dil öz funksiyasını, kommunikativ rolunu hər şeydən əvvəl, danışq səsleri vasitəsilə icra etdiyi artıq hamı tərəfindən qəbul edilmiş aksiomadır. Yalnız bu faktın özü, dilin varlığı və fəaliyyət göstərməsi üçün, səslənmənin, fonemlərin, dillərin fonetik quruluşunun, səsli dilin nə qədər böyük əhəmiyyət daşdığına bariz sübut və göstəricisidir. Şeir və musiqi dili adlandırılan fars dilinin fonetikasının tədqiq tarixindən bəhs edərkən qeyd etməliyik ki, bu sahəyə qədimdən bəri maraq olmuş, bu dili öyrənən və tədqiq edən alimlər müəyyən mənada onun fonetikasi ilə də məşğul olmuş, səslərin məxrəci, oxşarlığı, təbiəti haqqında tərtib olunmuş lüğətlərdə, əruz vəznə, musiqi və s. bağlı yazılmış risalələrdə səthi də olsa müəyyən məlumatlar vermişlər.

Fars dilinin tarixi inkişaf mərhələləri

Fars dilinin tarixi inkişaf mərhələləri öz dil xüsusiyyətlərinə görə üç dövrə bölünür:

1. Qədim İran dilləri dövrü (e.ə. II minilliyin başlanğıcı – e.ə. IV - III)
2. Orta İran dilləri dövrü (e.ə. IV - III – eranın VIII-IX əsrləri);
3. Yeni İran dilləri dövrü (IX - X əsrlərdən başlamış, müasir dövrümüzə qədər)

Qədim fars dili mixi əlifbası ilə, orta fars dili 5 növlü əlifba ilə, Dəri və müasir fars dili isə ərəblərdən əxz olunmuş əlifba ilə yazılmışdır. Fars dilinin qədim və orta fars dilində yazılı, ədəbi dil materiallarının mövcudluğu bu dilin tarixi inkişaf prinsipi üzrə tədqiqinə geniş imkanlar yaradır. Fars ədəbi dilinin ümumxalq ədəbi dili əsasında formalaşması və inkişaf edib, genişlənməsi dövrünə aid edilən əsas istinadlar mahiyyət etibarilə fars dilinin qədim mərhələlərinə aid olsa da bu özünü daha çox leksik, morfoloji, sintaktik, üslubi və s. baxımdan göstərir. Belə ki, dil faktları

¹ (2008). *Dilçilik Ensiklopediyası*. (II cild). (F. Veysəllinin redaktəsi ilə). Bakı: Mütərcim nəşriyyatı. (s.41).

dili fonoloji baxımdan tamlıqla əks etdirmir. Buna baxmayaraq, dilin fonetik baxımdan inkişaf prinsipləri haqda müəyyən ilkin təəssürat yaradır.

“Farsların tarix boyu istifadə etdikləri (mixi, pəhləvi, ərəb) əlifbaları uzun, mərhələli inkişaf yolu keçmişdir. Həmin yolu tarixi aspektdən dilçilik kontekstində araşdırmaq, onun ümumi cəhətlərini müəyyənləşdirmək və bu əlifbalar arasında oxşar və fərqli cəhətləri tapmaq iranşünaslığın aktual məsələlərindən biridir. Eyni zamanda, bu əlifbaların konsonant və vokalizm sistemini müəyyən etmək tədqiqat baxımından daha önəmlidir. Fars dilinin fonetik quruluşu ümumilikdə böyük tarixi təkamül prosesi və mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş, müxtəlif mərhələlərdə bir-birini əvəz edən bu prosesin məntiqi sonluğu olaraq bugünkü fars dilinin fonetik sisteminin yaranması ilə nəticələnmişdir.”¹

Göstərilən tarixi inkişaf dövrlərində fars dili müxtəlif dəyişikliyə uğramış, diqqətlə araşdırılırsa hər mərhələnin özünə məxsus ciddi fərqlərə malik olduğu aşkarlanır. Həmin fərqlər dilin bütün səviyyələrində istər fonetik, istər qrammatik, istərsə də leksik quruluş baxımından özünü göstərir. Belə ki, qədim fars dili dəyişkən, mürəkkəb quruluşlu fonem sisteminin mövcudluğu ilə xarakterizə olunsa da, müasir mərhələdə milli ədəbi dilin, daha doğrusu müasir fars dilinin yaranması və onun fonem tərkibinin sabitləşməsinə və formalaşmasına müəyyən töhfələr bəxş etmişdir. Bu gün farsların istifadə etdikləri ərəb əlifbasının hərflərinin heç də hamısı onların tələffüzünə uyğun deyil. Bir çox qrafik formaların ərəb dilindəki tələffüzü ilə bu dilin tələffüzü, səslənməsi arasında böyük fərqlər mövcuddur. Əslində ərəb əlifbasından alınmış bir çox hərflər olduğu kimi deyil, onların öz artikulyasiya məxrəclərinə uyğun şəkildə tələffüz olunur ki, bu da təbii dil qanunlarından biridir. Farsların istifadə etdikləri hal-hazırkı əlifba ərəb qrafikasına əsaslanır. Bu əlifba isə qeyri-fonetik olduğundan yazı ilə səslənmə, tələffüz arasında çox böyük fərqlər meydana gətirir. Fikirlərimizi təsdiqləmək üçün bu əlifbanın çatışmazlıqlarından bir neçəsini sərgiləyən nümunələrə nəzər salaq:

a) Bir qayda olaraq əlifbanın qısa sait səsləri /ə/, /e/, /o/ yazıda qeyd edilmir. Əlifbanın bu xüsusiyyəti külli miqdar omoqrafların formalaşmasına şərait yaradır.

¹ Məmmədova, Ə.B. (2019). *Qədim fars dili mixi yazılarında dilin fonem inventarının səciyyəsi*. Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 2. Bakı: BDU nəşriyyatı. (s.225).

b) Bir qrafik nümunə bir neçə səsi, fonemi ifadə edə bilir. Məsələn: و “vav” hərfi - /v/, /u/, /o/, /ou/ səslərini; ی “ya” hərfi - /i/, /y/, /a/ -nı; ه “ha” qrafik nümunəsi /h/, /e/- nı ; ء

“həmze” və ع “əyn” qrafemlərini - /ə/, /e/, /o/, /a/, /’/ fonemlərini ifadə edə bilir. Göründüyü kimi bir qrafik nümunənin müxtəlif şəkildə tələffüz edilə bilmə bacarığı yenə də müxtəlif omoqrafların (eyni cür yazılıb, müxtəlif şəkildə oxunan leksem) meydana gəlməsinə rəvac verir.

c) Bir səs bir neçə qrafik nümunə ilə göstərilir. Məsələn: /z/ səsi - ظ ، ز ، ذ həflərini; /s/ - س ص ، ث ؛ /t/ - ت ط ، ه ؛ /x/ - خ ، خو ؛ q/ğ fonem variantlarını isə ق/ğ həflərini bildirir. Beləliklə, fars dilində saysız-hesabsız omofonların (qrafika, yazıya görə müxtəlif; səslənməyə, tələffüzə görə eyni olan leksem) əmələ gəlməsinə səbəb olur.

ç) Söz daxilində qoşa samitləri göstərən “təşdid” yazıda adətən göstərilmir. Əlifbanın bu xüsusiyyəti də külli miqdar omoqrafların yaranması ilə nəticələnir.

d) Ərəb dilindən alınmış və dildə işlədilən ərəb zərflərinin üzərindəki “tənvin” işarəsi adətən yazılır.

e) Yazı sistemində böyük və kiçik həflər bir-birindən fərqləndirilmir (istər xüsusi adlar, istərsə də cümlə olsun) kiçik həflə başlayır.

ə) Müəyyən bir qrafik nümunə üzərində qoyulmuş nöqtə hərf mənası daşıyır. Yerinin dəyişdirilməsi, yaxud hərfin üzərində qoyulmaması böyük nöqsanlara səbəb olur, təhriflərə, yanlış anlaşılmağa yol açır.

f) Sözlər arasında çox vaxt lazımı məsafə və fasilə gözlənilmir. (Bu zaman iki sadə sözün mürəkkəb və əksinə mürəkkəb sözlərin sadə söz, yaxud tərkib kimi oxunmasına, oxunulanan çətin dərk edilməsinə şərait yaradılır.

g) Fars dilində əlifbanın xüsusiyyətindən irəli gələn külli miqdarda omoqraf, omofon, kvaziomonimlərin mənası yalnız kontekst daxilində məlum olur.

Sadaladığımız faktlardan da göründüyü kimi bu qrafikanın çeşid-çeşid çətinlikləri, çatışmazlıqları orfoqrafiya, orfoepiyanın dəqiqləşdirilməsi fars dili alimləri və mütəxəssisləri qarşısında həllini gözləyən vacib, prioritet problem kimi daim aktualıq kəsb etməkdədir.

XVIII–XIX əsrlərdən başlayaraq fars dilinin ölkə xaricində tədrisinə, öyrənilməsinə maraq artdıqca həm ölkə daxilində, həm də ölkə hüdudlarından kənarında olan

mütəxəssislər arasında zaman-zaman bu məsələləri araşdırmaq, şərh etmək cəhdləri olsa da, təəssüflə deməliyik ki, bu məsələlərdə ardıcılıq, sistemlilik və konseptuallıq prinsipi gözlənilməmiş, nəticə etibarilə məsələlər daha da qarışdırılmış, bir-birinə zidd olan fikirlər, baxışlar meydana gəlmişdir.

Böyük alim Mustəfa Müğərrəbinin “Soxən” jurnalında fars dilinin düzgün yazı qaydaları haqqında çap etdirdiyi silsilə məqalələri bu məsələlərin nə qədər vacib olduğuna diqqət çəkmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ərəb əlifbasının fars dili üçün yararsızlığı və bu dil üçün yaratdığı çətinliklərin qabardılması M. Moğərrəbinin elmi araşdırmalarının aktuallığını şərtləndirən başlıca amillərdir.¹

Fars ədəbiyyatı, tarixi, məxəzşünaslıq, mənbəşünaslıq və dilçilik elminin əvəzənməz bilicisi, ensiklopedik biliyə malik mərhum ustad Səid Nəfisinin təşəbbüsü və iştirakı ilə XX əsrin 50-60-cı illərində Tehran radiosunda dil və ədəbiyyata aid silsilə verilişlər təşkil olunmuşdu. Bu verilişlərdə ustad Səid Nəfisi fars dilinin xalqı maraqlandıran düzgün yazılış, tələffüz qaydaları, inşa, imla məsələləri, klassiklərin bəzi açılışı və şərh çətin olan beylərinin aydınlaşdırılması barəsində verilmiş sualları şərh və izah edirdi. Öz zəmanəsində alimin bu çıxışları xeyli dinləyicini özünə cəlb etmiş və kütlənin böyük marağına səbəb olmuşdu. Bu radio verilişlərindən çox sonralar həmin silsilə verilişlərin dinləyicilərinin səsiz-hesabsız xahişləri, məktubları əsasında bu müsahibələr, sual-cavablar در مکتب استاد “Ustadın məktəbində”² adlı kitab şəklində toplanaraq çap olundu. Qeyd olunan bu problematik məsələyə münasibətdə ustad alimin də mövqeyi M. Moğərrəbinin mövqeyi ilə üst-üstə düşür.

Buraya qədər deyilənlərdən aydın olduğu kimi fars dilinin düzgün yazı və tələffüz qaydalarından bəhs edən, problemin çözülməsinə xidmət edən kitab və məqalələr yazılsa da bu məsələ hələ də ciddi araşdırılmamış, bu sahədə son, həlledici söz deyilməmişdir. Əbülhəsən Nəcəfinin 1992 /1370/-ci ildə çap etdirdiyi غلط نویسیم “Səhv yazmamaq” adlı kitabı فرهنگ دشواریهای زبان فارسی “Fars dilinin, çətinlikləri lüğəti” adlanmasının özü də maraq doğurur. Buradan görünür ki, fars dil daşıyıcıları olan alim və tədqiqatçıların özləri də ərəb qrafikasının yaratmış olduğu çətinlikləri, qarma-qarışıqlığı başa düşür və bundan çıxış yolu axtarırlar.

Doktor Ə. Nəcəfinin kitabın 3-cü nəşrinə yazdığı ön sözdəki qeydində oxuyu-

¹ مصطفیٰ مقربی. در باره ی املای فارسی، مجاه ی سخن، دوره ی یک، سه، هفت، تهران: 1339

² Məmmədova, Ə.B. (2013). *Fars dilində /s/ əsaslı omofonlar*. AMEA Şərqşünaslıq İnstitutu. Şərq filologiyası məsələləri toplusu. 7-ci buraxılış. Bakı. 229-319.

ruq: “Fars dilini uşaqlıqdan öyrənmiş adamlar üçün fars dilində danışmaq zahirən çox asan bir işdir. Biz heç bir çətinlik çəkmədən, çox asanlıqla, nəfəs alıb-verdiyimiz kimi başqaları ilə söhbət edə bilir, dilimizi anlayırıq. Lakin fars dilində yazı yazmaq heç də belə asan deyildir. Əgər əlimizə qələm alıb, nə isə hətta kiçik bir məktub yazmaq istəsək belə, adətən dayanır, düşünür və öz-özümüzə deyirik: görəsən "آذوقه" doğrudur, yoxsa "آزوقه"; "چمدان" doğrudur, yaxud "جامه دان"; "هوله" "yaxud, "هوله"; "تنظيف" "توفان" sarğı "توفان" yoxsa "طوفان" "خواربار" yaxud "خواروبار"; "بلهوس" "ya "بولهوس" yoxsa "تنظيف" dir? Təmiz havaya "هواى صاف" deyək, yoxsa "هواى صافى" Nöqsana "نواقص" deyək, yoxsa "نقايس" deyək? Məsələn, *O, qızı üçün cehiz alır* cümləsini necə ifadə edək?

"جهيزيه" يا "جهيز" يا "جهاز" ، آیا او ميخواهد برای دخترش "جهاز" بگيرد يا "جهازيه بگيرد" - kimi ifadə edək? Yaxud başqa bir misal: “*Mənim gəlirim azalmağa başlamışdır*” *cümləsini necə söyləyək ki, daha səlis olsun?* "در آمد من دچار "نکس" شده است" yaxud "نکث" deyək? Bu iki "نکس" və "نکث" sözləri ümumiyyətlə - "کاهش" yəni “azalmaq” mənasını verirmi?”¹

Kitabın ön sözünü məhz bu kiçik, maraqlı və fars dili ilə məşğul olan hər bir kəsi düşündürən və düşündürməyə məcbur edən sual-cavab formatında quran müəllif bu siyahını bir qədər də uzadaraq fars dili orfoqrafiyası, düzgün və qaydalı yazılışındakı nöqsanlara, çatışmazlıqlara diqqət çəkir. Daha sonra o, davam edərək: “...adətən belə mübahisələri həll etmək, bu kimi sualların cavabını tapmaq üçün lüğətlərə müraciət etmək lazım gəlir. Lakin təəssüf ki, bu lüğətlərdə nəinki belə sualların cavabını tapmaq mümkün olmur, hətta bir çox hallarda lüğətlər əlyazma nüsxələrini köçürmüş bisavad katiblərin, xəttatların etdikləri səhvləri təkrarlamaqla, dialekt variantlarını ədəbi dil nümunələri kimi öz səhifələrində qeyd etməklə bu işə təkən vermiş, səhv sözlərin dilə daxil olmasına geniş imkan yaratmışlar.”²– deyər problemin daha dərin qatlarına diqqəti cəlb edir. Müəllifin bu tədqiqatı əlifba sırası ilə düzənlənmiş, adi çəkilən suallara şərh və izah verən bir mənbədir. Bu orfoqrafiya qaydaları kitabı deyil, ona yardımçı olan bir vəsaitdir. Onun əqidəsinə fars yazısı və dilində olan hərc-mərcliyin, nöqsanların böyük bir qismi Avropada yarım-yarımçıq təhsil alaraq vətənə dönmən tələbələrin, insanların bu dillərdən tez-tələsik, bir növ

¹ ابوالحسن نجفی، غلت ننویسیم، از کتابخانه ی دشواری های فارسی، تهران: 1386، ص. 4

² Yenə orada. (s.5).

“kalka üsulu” ilə etdikləri tərcümələr hesabına daha da artmışdır: “Bu sözlərin səhv yazılışının çoxu müxbirlərin tələsik çıxış və müsahibələrində, daha sonra mütərcimlərin özlərini əziyyətə salmadan, dəqiqləşdirmələr aparmadan etdikləri tərcümələrdə özünə yer tapır. Oradan da qəzet və jurnallara, daha sonra isə radio və televiziyaaya yol tapmasından irəli gəlir.”¹

Yazıdakı, qrafikadakı mövcud nöqsanların aradan qaldırılması baxımından başqa bir kitab iki mütəxəssis alimin səyləri nəticəsində ərsəyə gəlmiş راهنمای نگارش و ویرایش “Yazının və redaktənin üsulu” adlı kitabdır. Bu kitab həcmcə böyük olmasa da müəlliflər burada bir çox məsələlərin həllinə daha düzgün yanaşmış, eyni zamanda durğu işarələri, mətbəə materiallarının təshihə və düzəlişi üçün lazım olan işarələri, qaydaları da verməyə çalışmışlar. Doktor Məhəmməd Cəfər Yahəqqi və doktor Məhəmməd Mehdi Nasehin həmmüəllif olduqları bu kitab 1990-cı ildən bəri dəfələrlə çap olunmuşdur. Doktor M. M. Nasehin kitabın yeddinci nəşrinə yazdığı müqəddimədəki qeydi məsələnin nə qədər ciddi olduğunu bir daha sübut edir: “Fars əlifbasının özünəməxsus xüsusiyyəti və dilin xarakterindən asılı olaraq bu dil özünün minillik tarixi boyunca heç bir vaxt sabit və dəqiq qaydalara əsaslanmış yazı üslubuna malik olmamışdır. Bunun əvəzində isə həmişə müxtəlif insanların arzu və səliqələrinə uyğun olaraq yazı üslubuna etdikləri dəyişikliklərə məruz qalmaq məcburiyyətində olmuşdur. Keçmişdəkilər, xüsusilə dərin elmi biliklərə sahib olanlar bu sahədə bizdən daha az məhrumiyyətlərə malik olmuşlar. Keçmiş əsrlərdən bizlərə yadigar qalmış əlyazmalar və kitablardan aydın olur ki, yazımız və xəttimizdə olan bu qanunsuzluq və ixtilaf, müxtəlifliklər təkcə ayrı-ayrı əsrlərdə deyil, hətta eyni bir dövrdə yaşamış tarixçilər, dilçilər, xəttatlar arasında da mövcud olmuşdur.”²

Artıq ayrı-ayrı mütəxəssislərin, dilçilərin apardıqları işlər, tədqiqatlarla yanaşı burada son sözü demək, çox vacib olan bir məsələyə ciddi şəkildə yanaşmaq vaxtı gəlib çatmışdı. Nəhayət, Fars Ədəbiyyatı və Dili Akademiyası فرهنگستان زبان و ادب فارسی 1372 hicri-şəmsi (1994-cü il, miladi) ilində bu işin biliciləri olan mütəxəssis və alimlərdən ibarət bir heyət təşkil edərək fars dili orfoqrafiyasının qayda və qanunlarının köklü şəkildə elmi araşdırılmasına, müzakirəsinə başladı. Təşkil olunmuş heyət müxtəlif illərdə tərkibi dəyişməklə 6 il ərzində qızğın müzakirə və mübahisələrlə müşayiət olunan 59 iclas keçirdi. Bu müzakirələrin nəticəsi olaraq, 1378 (2000)-ci

¹ Yenə orada. (s.6).

² محمد جعفر یاحقی، محمد مهدی ناصح، راهنمای نگارش و ویرایش، تهران: 1368

ildə ¹ دستور خط فارسی “Fars yazısının qaydaları” yaxud “Fars dilinin orfoqrafiyası” haqqında təkliflər paketi hazırlanaraq cəmiyyətin müzakirəsinə təqdim olundu. Həmin bu heyət ilk növbədə fars xəttinin yazı üslubunu, orfoqrafiyasını qaydaya salmağa, bu sahədə olan pərakəndəliyin, hərc-mərcliyin qarşısını almağa çalışmışdı.” Uzun müzakirələr, araşdırmalar, təkliflərdən sonra nəhayət bu kitab nəşr olundu. Bir çox məsələlər də öz müsbət həllini tapa bildi.”²

Burada əsas məqsəd özlərinin də qeyd etdiyi kimi : "چهره ی" سعی بر آن بوده که "Fars xəttinin, simasının, qorunmasına səy edilmişdir/ Əlbəttə, bütün dillərin orfoqrafiyasında olduğu kimi fars dilinin orfoqrafiyasında da müəyyən istisnalar vardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müzakirələr zamanı mütəxəssislərin bir qrupu yazı üslubunun, qaydalarının düzənlənməsində yazıçılara, qələm sahiblərinə sərbəstliyin verilməsi tərəfdarı olduğu halda, başqa bir qrup daha mühafizəkar mövqə sərgiləyərək, ciddi, qəti və dəyişilməz qaydaların tətbiq edilməsini irəli sürmüşlər. Başqa bir peşəkar qrup alimlər isə bu dilin yazı xəttində mövcud olan nöqsan və çatışmazlıqlarını önə çəkərək, əlifbaya və xəttə yeni hərf və əlamətləri əlavə etmədən bu məsələnin həllinin mümkün olmadığını bəyan etmişdilər. Daha başqa bir qrup mütəxəssislər isə hazırkı yazı və xəttə ediləcək kiçik və cüzi bir dəyişikliyi də əsla qəbul etmir, bunun fars dili üçün zərərli olduğunu sübut etməyə çalışırdılar. Fars Dili və Ədəbiyyatı Akademiyasının təqdim etdiyi təkliflər paketini incələyən zaman ümumiyyətlə orta bir yolun seçildiyi, fars dili yazısı və xəttinin hazırlanmasında bir çox hallarda mütədilliyə yol verildiyi faktı aşkarlanır. Belə ki, mövcud əlifbaya yeni bir hərf, işarə artırılmamış, fars xəttinin ümumi siması pozulmamışdır.

دستور خط فارسی kitabının çapından iki onilliyə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, cəsarətlə demək olar ki, fars yazı xəttində, orfoqrafiyasındakı hərc-mərclik, qarışıqlıq bu gün də azalmamış və demək olar ki, davam edir. Bu qarışıqlığı yaradan elementlərdən biri də ərəb dilinin qrafikasına məxsus, araşdırma obyektlərimizdən olan “əlef-e məqsurə”- (qısaldılmış əlif)-dir.

¹ دستور خط فارسی، مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران: نشر آثار، چاپ هفتم، 1381
² (2011). *Fars dilinin orfoqrafiyası*. (fars dilindən tərcümə, ön söz, şərhlər və lüğət Ə.B.Məmmədovaya məxsusdur), Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı. (s. 30).

***Fars dilinin yazı sistemində işlənən الف مقصوره “ələf-e məğsure”
/qısalddılmış əlif/***

Fars yazısında işlənən الف مقصوره “ələf-e məğsure”-ləri qrafik formalarına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Bir qrup sözlərin sonunda ی yazılır, lakin /a/ kimi tələffüz edilir. الی /ela/, علی /əla/, حتی /həttə/, اولی /oula/, عیسیٰ /isa/, تقوی /təğva/, فتوی /fətva/ və s. Ərəb dilində bu sözlərin sonundakı ی- lərin üzərinə yuxarıda yazdığımız kimi qısalddılmış, kiçik bir ا “əlif” qoyulur. Fars dilində isə sadəcə əlifsiz ی yazıb, onu “a” kimi oxumaq lazımdır. Nəticədə onsuz da çeşid-çeşid çətinlikləri olan ərəb əlifbasına əsaslanan fars yazısında daha bir çətinlik, uyğunsuzluq meydana çıxır.

2. İkinci qrup ərəb dilindən alınmış sözlərin fars yazısında “a” səsinə realizə edən heç bir qrafik əlaməti olmasa da əlifsiz yazılan sözlər alındığı dildə olduğu kimi əliflə tələffüz olunur. Məs.: /rəhman/ رحمن /esmail/ اسمعيل /harun/ هرون və s.

3. Üçüncü qrup sözlərin qrafikasında, yazılışında eyni ilə ərəb dilində olduğu kimi leksemləri و /vav/ və /tə mərbutə/ ilə yazaraq “a” ilə tələffüz edirlər. Məsələn: صلوة /sələvat/ /zəkət/ زکوة، حيوه /moşkat/ مشكوة və s.

“Fars dilinin orfoqrafiyası”nda “əlif-e məğsurə” -dən bəhs edilən hissədə bu əlamət haqqında ərəb dilinin qrafikasına əsaslanan aşağıdakı qaydaları qeyd etmişlər: “Tələffüzdə “a” səsi ilə realizə olunan زکوة، حيوه، مشكوة، صلوة kimi bir sıra ərəb alınmalarındakı “vav” hərfi (bu sözlərin Quranın orfoqrafiyası baxımından doğru yazılmasının gərəkli olduğu hallar istisna olmaqla) fars dilində “əlif” hərfi ilə yazılmalıdır. Məsələn: زکات، حیات، مشکات، صلات və s.”¹

Qeyd: زکوة، مشكوة، صلوة kimi sözlərə (bu şəkildə, başqa sözlə «و» və «ة») ilə yazıldığı halda belə) vahidlik, yaxud nisbət bildirən «ی» şəkilçisi əlavə edildikdə həmin sözlər «ا» və «ت» ilə yazılmalıdır: حياتی، صلاتی، مشکاتی، yazılan اسمعيل، هارون، اسمعيل kimi sözlər fars dilində əlif hərfi ilə yazılmalıdır: رحمن هرون،

Lakin bir sıra söz və tərkiblər istisna təşkil edir, məs.: الهی، عليحضرت; ərəb dilindən alınmış sabitləşmiş leksik vahidlər:

اعلام الهدی، بدر الدجی، طوبی لک، لا تُعدُّ و لا تُحصی، سدره المنتهی، لا تحصی.

¹ (2011). *Fars dilinin orfoqrafiyası*. (fars dilindən tərcümə, ön söz, şərhlər və lüğət Ə.B.Məmmədovaya məxsusdur). Bakı: Elm və təhsil nəşriyyatı, (s. 3).

Qurani-Kərimin surələrinin adları (طه, یس və s.) müqəddəs kitabda olduğu kimi yazılmalı. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, یاسین, آل طها kimi (müqəddəs kitabla əlaqədar olmayan) sözlərin yazılışında yazılanla tələffüz olunanın müvafiqliyi prinsipini əsas götürən qaydaya riayət olunmalıdır.

Əslində “Fars dilinin orfoqrafiyası” kitabında istisnalara az müraciət edilməsi tövsiyyə olursa da “ələf-e məğsure” ilə əlaqədar kifayət qədər istisnaların mövcudluğunu müşahidə edirik. Tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, fars dilindəki “ələf-e məğsure” ilə yazılan sözlərin əksəriyyəti birinci qrupa aid olan leksemlərdir. Yəni söz sonunda ی/ya/ ilə yazılıb, ا/a/ ilə oxunan dil vahidləridir. Başqa qruplardakı sözlər, xüsusilə tərkiblər fars dilində də ərəb dilində olduğu kimi, nisbətən sabit qrafikaya sahibdirlər. Ərəb dilindən alınmış “ələf-e məğsure”li leksemlərdən bəhs edənlərin əksəriyyəti birinci qrupa aid olan sözlər haqqında mübahisə açıq, onların bu elementlə, yəni ی/ya/ ilə yazılmasına qarşı çıxırlar.

Həmin müəlliflərdən biri, dəfələrlə fars dilinin yazı sistemi, onda olan nöqsanlar haqqında müxtəlif təkliflər, etirazlarla çıxış edən mütərəqqi fikirli yazar, mətnşünas, mütərcim, nəhayət təəssübkeş bir vətəndaş olan Cəfər Müdərris Sadəğidir. Onun 1389 (2011)-ildə “ələf-e məğsure” haqqında elmi ictimaiyyətlə bölüşdüyü fikirləri maraq doğurur. O yazır:

«علامت هایی از قبیل «الف مقصوره» و «همزه» و «تتوین» – که گاهی به کار می بریم و گاهی به کار نمی بریم و هنوز تکلیف خودمان را با حضرتتشان روشن نکرده ایم. آیا این علامت ها هم مثل زیر و زیر و پیش و تشدید گاهی وقتها از ضروریاتاند و نمی شود از شرشان خلاص شد؟ اول بپردازیم به «الف مقصوره» که از آن علامت هاست که این روزها کمتر به کار می رود، اما از وجود آن در زبان فارسی هنوز در رنجیم: «یا» یی که در املاى عربى الف خوانده می شود هنوز در املاى فارسی به کار می رود و یکی از تضادهای عمده ی رسم الخط متداول روزگار ما را رقم می زند.»¹

/Fars dilində ərəb dilinin müxtəlif yazı elementləri işlədilir, bunlara “tənvîn”, “həmzə”, “ələf-e məğsure” - ni aid etmək olar. Bu saydıqlarımızı yazıda bəzən işlədir, nəzərə alır, bəzən də nəzərə almırıq. Hələ də bunlar haqqında qəti bir fikrə gələ bilməmişik. Məgər bunlar da ərəb dilindən aldığımız “zir”, “zəbər”, “piş” kimi elə vacib elementlərdir ki, onlardan xilas olmaq mümkün olmasın? Ərəb dilindən aldığımız “ələf-e məğsure” ی/ya/ ilə yazılıb, ا/a/ ilə oxunan bir elementdir. Bu

¹ <https://www.magiran.com> (27.02.2020)

elementin ərəb dilindəki kimi, yazılması fars dilinin oxu sistemini çətinləşdirir, yazı və oxu arasındakı təzadları dərinləşdirir./

Sonra müəllif tarixi faktlara əsaslanaraq deyir: “Hicri qəməri ilinin V əsrində dək “ələf-e məğsure” ilə yazılmalı bir çox sözlər fars dilində tələffüz edildiyi kimi yazılmışdır. Belə ki, M.T. Bəhar bu dövrlərə aid əlyazmalardan biri تاریخ سیستان (Sistanın tarixi) əsərinin mətnini hazırlayarkən, orada “mostəfa” sözünün “ələf-e məğsure” ilə, yəni مصطفی kimi deyil; adi “ələf”lə مصطفا şəklində yazıldığını qeyd etmişdir.”¹

Bəhar yazırdı ki, apardığımız tədqiqatlarda görürük ki, keçmiş dövr müəllifləri “ələf-e məğsure”-nin yerinə adi “ələf” yazırmışlar. Bu da tamamilə məntiqə uyğundur. Həmin sözlərin bu şəkildə, yəni “ələf”lə yazıldığını dəfələrlə gördüyümüzdən, bunun katiblərin səhvi olduğunu düşünmək yersizdir. Yaxşı olar ki, Dil və Ədəbiyyat Akademiyası bundan sonra مصطفی، موسى، تقوى، تمنى، تقوى، كسرى kimi sözlərin ی/ya/ ilə deyil, /a/ ilə yazılmalı olduğunu elan etsin.

M.T. Bəharın adı çəkilən təklifinin 1328 hicri (1950 miladı) ilində دانش “Elm” adlı jurnalda işıq üzü görməsinə baxmayaraq, alimin bu təklifi o dövrdə nəzərə alınmadı. M.T.Bəharın həmin fikrləri İranda çap olunan silisilə məqalələr toplusu kimi çap olunan cib kitablarında verilmişdir.²

Hal-hazırda bu günkü fars yazısında تقوى، تمنى، تقضى، فتوى، نجوى، تماشى، مبتلى، تقوا، تمنا، تقضا، فتوا، نجوا، تماشا، مبتلى، مجلس شورى، هوا، هوى هوس حتى، كسرى، هوس yazırıq və heç kimsə də buna etiraz etmir. Lakin elə ki, növbə قرون وسطى sözlərinə çatır, haray salır və elə təsəvvür edirik ki, qərribə, fars yazısına, dilinə uyğun olmayan bir hadisə baş vermişdir. Məlumdur ki, ərəb qrafikasında sonu ی ilə yazılan sözlərdə bu hərfin üzərinə qısaldılmış, adından də bilindiği kimi kiçik bir ا /a/ (ələf) yazılır. C. M. Sadeği yumoristik bir dillə aşağıdakı təkliflə çıxış edir: “Gəlin biz fars dilində bu başı, quyruğu kəsilmiş “ələf-e məğsurə”ni (balaca, kiçik ələfi), qamətli, gözəl görünən bir “ələf”ə çevirib yazaq və tələffüzlə yazını bir-birinə uyğunlaşdıraq. Sizi inandırdım ki, bundan sonra nə zəlzələ, nə də xoşagəlməz bir hadisə baş verməyəcək. Beləliklə, həm bu, əlavə olaraq işimizi çətinləşdirən ərəb elementindən yaxamızı qurtarıq, həm də tələffüz etdiyimizi yazsaq, yaxud

¹ Yenə orada.

² بهار و ادب فارسی، به کوشش محمد گلبن، شرکت سهامی کتابهای جیبی، جلد دوم، تهران: 1371، ص.85

yazdığımızı oxusaq, yazı ilə tələffüz arasındakı fərq də aradan qalxar.”¹

Fikrimizcə, məsələnin həllinə çox düzgün yanaşmadır. Diqqət etdikdə görürük ki, “ələf-e məğsure” lər arasında ən çox mübahisə yaradanı və çox da işlək olanı söz sonunda yazılanlar, başqa sözlə birinci qrupa aid olanlardır. Məsələ ondadır ki, qədim zamanlardan bəri, klassik əsərlərdə bu sözlərin əksəriyyəti ikili yazı variantına malik olmuşlar. Yəni keçmiş müəlliflər, yaxud katiblər bu sözlərin yazılışına fakültativ yanaşmışlar. Onlar bu ərəb alınmalarını həm *ی*, həm də *ل*-lə qeyd etmişlər. Məsələn: *انتها* və *انتھی* leksemlərinin hər ikisi klassik və müasir fars dilində fakültativ qrafikalı eyni mənalı sözlərdir.² İstər Əli Əkbər Dehxodanın 14 cildlik *Lüğətnamə*-si, istər Həsən Ənvərinin redaktorluğu ilə 8 cildlik “Fərhənf-e bozorg-e soxən”, istərsə də Məhşid Moşirinin “Fərhəng-e zəban-e farsi” lüğətlərində bu leksemləri iki şəkildə yazmışlar. Fakültativ yazıya malik olan bu sözlərin hər ikisi *-son*, axır sona çatdırma; sonsuz dərəcə; nəticə mənasını verir. Nümunə üçün aşağıdakı cümlələri göstərmək olar:

از حافظه و قریحت ایشان تعجب ها کردم ، انتها . (افضل الملك)

/əz hafeze və qərihət-e išan təcəbbə ha kərdəm, entəha/

Nəticə olaraq, onun hafizə və dərrakəsindən çox təəccübləndim.

برای موضوع به این سادگی نتوانسته بودم فکری بکنم انتھی . (مستوفی)

/bəra-ye mouzu`-e be in sadəgi nətəvaneste budəm fekri bekonəm entəha./

Nəticə olaraq, (sonda) belə bir sadə mövzu haqqında heç nə düşünə (deyə)

bilmədim.

Qeyd etmək lazımdır ki, hətta klassik fars dilində bu qrafik nümunələrin /i/ ilə, *انتھی/entəhi/* kimi oxunuşu da mövcuddur.³

هر که را شعری بری یا مدحتی پیش آوری گوید این یک سر دروغ است ابتدا تا انتھی

(منوچهری)

/hər ke-ra şe`ri bəri, ya mədhəti piş avəri, quyəd in yeksər doruğ əst ebteda ta entəhi./

Kim yanına bir şeir və ya mədhiyyə (yazıb) aparsa, bunun əvvəldən sona kimi yalan olduğunu deyəcək.

¹ علی اکبر دهخدا، لغتنامه، ناشر: موسسه ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، جلد ۱ اول و دوم، تهران: 1372

² فرهنگ بزرگ سخن، به سرپرستی حسن انوری، نشریه ی سخن، جلد اول، تهران: 1381 نشریه ی سخن،

³ انتشارات سروش، در یک مجلد، تهران: 1371 مهشید مشیری، فرهنگ زبان فارسی،

Eləcə də اولی qrafik nümunəsi həm /oula/, həm də /ouli/ kimi oxunaraq, layiqli, ləyaqətli, daha ləyaqətli, yüksək kimi sifətləri bildirir. Məs.:

کاری را که وظیفه ی ملی ماست و ما در انجام دادن آن از هر کس احق واولی هستیم، چرا خود نکنیم؟ (اقبال)

/kari-ra ke vəzife-ye melli-ye mast və ma dər əncam dadən-e an əz hər kəs əhəqq və **oula** həstim, çera xod nəkonim?/

Yerinə yetirilməsində hamıdan haqlı və daha layiqli olduğumuz, milli vəzifəmiz sayılan bu işi niyə özümüz icra etməyək? (İqbal)

Prinsip etibarı ilə heç bir mənə yükü ehtiva etməyən elementlərdən azad olmaq, yazdıqlarını olduğu kimi, qəlizləşdirmədən oxumaq istəyi qədim zamanlardan bəri xalqın – fars dil daşıyıcılarının ən təbii tələblərindən olmuşdur. Beləliklə, ərəb dilindən alınmış “ələf-e məğsurə” elementi sonda yazılan sözlər həm ikili variantlı və eyni mənalı; həm ikili qrafik nümunəli, həm də müxtəlif mənalı leksemlər kimi fars dilində işlədilir. Bildiyimiz kimi müxtəlif cür yazılıb, müxtəlif mənalı, lakin eyni cür tələffüz olunanlar, başqa sözlə sonuncular omofon olurlar. Elə omofonların özləri də dildə, xüsusilə yazıda böyük çətinlik yaradan leksemlərdir.¹

Nəticə

Nəticə olaraq onu demək istəyirik ki, həqiqətən “ələf-e məğsurə”li sözlər fars dilinin onsuz da çətin olan yazı sistemini bir qədər də çətinləşdirir. Yuxarıda deyildiyi kimi, klassik dildə, ədəbiyyatda verilmiş fakültativ variantlara toxunmadan, müasir dildə imkan daxilində (yuxarıdakı Qurani-Kərimdən alınmış istisnalardan başqa) yazını, tələffüzü uyğunlaşdırmaq, sadələşdirmək məqsədilə sözlər ى (ələf-e məğsure) ilə deyil; elə ələfin özü ilə /a/ ilə yazılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Bateni, M.R. (1373). *Zəban və tefekkor* (mecmu`e-ye megalat-e zebanshenasi). neshriye-ye abangah, chap-e sheshom, Tehran. (232 seh.)

¹ Fikrimizi sübut etmək üçün Həsən Ənvərinin səkkiz cildlik سخن بزرگ “Böyük söz lüğəti”nin birinci cildinin 594-cü səhifəsinə baxılmasını məsləhət görərdik. Orada bu qrafik nümunənin tələffüzü /entəhi/ olsa da mənası yuxarıdakı leksemlərlə eynidir

2. Dehxoda, A.A. (1334). *Logatname*. (1 cild). celdha-ye evvel o dovvom, nesr-e moessese-ye entesarat o cap-e danesqah-e Tehran. (3068 seh.)
3. Kerimli, T. (2018). *Xetlerin izi ile: Azərbaycanın gorkemli shexslerin inavtoqraf və epistolıyar irsiniin axtarışında*. Elyazmalar yanmir jurnalı (elmi meqaleler toplusu), 1(6), Bakı.
4. Kristal, D. (2003). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. (5th Edition). United Kingdom:Blackwell Publishing. (508 page)
5. Mammadova A.B. (2013). *Fars dilinde /s/ esaslı omofonlar*. AMEA Sherqshunaslıq İnstitutı. Sherq filologiyası meseleleri toplusu, (7-ci buraxılış). 229-319. Bakı.
6. Mammadova A.B. (2018). *Orta fars dilinin fonem inventarı ve yazı sistemi*. Bakı Universitetinin xeberleri, Humanitar elmler seriyası, № 4, BDU neshriyyatı, Bakı, 5-12.
7. Mammadova A.B. (2018). Qedim fars dili mixi yazılarında dilin fonem inventarının seciyyesi. Bakı Universitetinin xeberleri. Humanitar elmler seriyası. № 4. 225-232. Bakı: BDU neshriyyatı.
8. Moshiri, M. (1371). *Ferheng-e zeban-e farsı, entesharat-e sورش*, Tehran. (1190 seh.)
9. Necefi, A.H. (1381). *Qelet nenevisim, merkez neshr-e daneshqahi,ferheng-e doshvahiha-ye farsı*. Tehran. (466 seh.)
10. Nefisi, S. (1334). *Der mekteb-e ostad*, (mecmu`e-ye soxenraniha), chap-e dovvom. Tehran. (211 seh.)
11. Yahaqqı, M.C., & Naseh, M.M., (1368). *rahnema-ye kearesh o virayesh*, Tehran.
12. (1371). *Behar ve edeb-e farsı, be kushesh-e Mohammad Qolbon, sherket-e sehemi-ye ketabha-ye cibi, celd-e dovvom*, Tehran. (85 seh.)
13. (1381). *Destur-e xett-e farsı, mosevveb-e ferhengestan-e zeban o edeb-e farsı, neshr-e asar, chap-e haftom*. Tehran. (53 seh.)
14. (2008). *Dilcilik Ensiklopediyası*. (F.Veysellinin redaktesi ile). (II cild). Bakı: Mutercim nesriyyatı. (526 seh.)
15. (2011). *Fars dilinin orfoqrafiyası*. (fars dilinden tercumə, on soz, sherhler və luğət A.B.Mammadovaya mexsusdur). Bakı: Elm ve tehsil neshriyyatı. (231seh.)
16. (1381). *Ferheng-e bozorg-e soxen*. (be serperesti-ye Hasan Anvari). neshriyye-ye soxen, hesht celdi, ceclı evvel. Tehran.
17. <https://www.magiran.com>
18. <https://wikipedia.org/wiki/>

Dr. Esmetkhanim Mammadova

“Alafe Masgure” in the Persian Script
(In the Flatness of the Applied Linguistics)
(abstract)

Knowing and applying correct spelling rules in Persian based on the Arabic alphabet, has been a pressing problem of the day and always challenged thinkers since ancient times. A number of objective changes and processes that occur during the development of the language are in some sense reflected in the spelling.

Considering the peculiarities, complexities and difficulties of the Arabic graphics in Persian, scientific thinkers, sometimes teachers, just fans of this language have simply worked hard to eliminate and amend writing difficulties, without interrupting Arabic graphics. It is known that the line is the reflected image of the language in writing. As the language complies with a number of rules called "grammar", the writing must also follow a set of rules and regulations that we call "orthography".

After years of research, countless suggestions, recommendations and discussions, finally, in 1380 (2002), The Academy of Language and Literature of the Islamic Republic of Iran has published a booklet entitled “دستور خط فارسی” “Persian Orthography”.

Here are some of the important factors related to the Persian language writing system: protection of the Persian language written image and independence; agreement of writing and pronunciation; simplification of reading and writing.

In this study, we will discuss the “alefe masgure” (short alef realized by letter «ى» in writing) which is irrelevant to the Persian script, in other words, it does not meet above-mentioned important factors, key features of the Persian orthography. A lot of words and compositions derived from Arabic in both classical and modern Persian are written with this "shortened alef". Actually, just here, an agreement and harmony between the writing and pronunciation are broken.

Keywords: *Orthography, Arabicalphabet, pronunciation, vowel, phoneme, alefe masgure, lexem, applied linguistics.*

Др. Асмаханум Маммадова

«Алеф-е магсуре» в персидском письменности
(в сфере прикладной лингвистике)
(резюме)

Учитывая особенности и сложности арабского алфавита, применяемой в персидском языке, ученые-мыслители, иногда учителя, а также просто последователи этого языка, проложили немало усилий для устранения и исправления трудностей арабского письма без изменения самой графики. Известно, что графика то отображение языка на письме, и точно также как язык подчиняется ряду правил, называемых «грамматикой», письмо должно также следовать набору правил и законов, который ассоциируется у нас с термином «орфография».

Наконец, после долгих лет исследований, бесчисленных предложений, рекомендаций и обсуждений в 1380 (2002) Академия Языка и Литературы Исламской Республики Иран выпустила пособие *دستور خط فارسی*

«Орфография персидского языка». В данном пособии содержится значимые факторы, связанные с языковой системой и правописанием персидского языка; сохранения облика персидского письма; сохранения независимости письма; упрощения письма и чтения.

В данном нашем исследовании мы рассмотрим, *الف مقصوره* «алеф-е магсуре» (короткий алеф, обозначаемый на письме буквой *ی*), который не соответствует персидской орфографии, иными словами, не надлежащий упомянутым выше важным критериями основным особенностям персидской орфографии. Многие слова и сочетания, заимствованные из арабского языка, и в классическом, и в современном персидском языке пишутся с помощью этого сокращенного «алеф-е магсуре». На самом деле здесь нарушается согласование между произношением и письмом.

Ключевые слова: орфография, арабский алфавит, произношение, гласный, фонема, алеф-е магсуре, лексема, прикладная лингвистика

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.03.2020

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 14.03.2020

Çapa qəbul edilmişdir: 17.03.2020